

Csicsmann László*

AZ ISZLÁM ÉS A NYUGAT KONFLIKTUSA

A párbeszéd lehetőségei 2001. szeptember 11-e után

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követően jelentős vita bontakozott ki a politikusok és régiószakértők között az események háttérét illetően. Az egyik markáns álláspont szerint a World Trade Center elleni merényletet a *buntingtoni civilizációs paradigma* keretében kell vizsgálni, vagyis az iszlám és a Nyugat, mintegy 1400 éves történelmi viszályának újabb, tragikus állomásához ért. A muszlimok most már nem a világ távolabbi pontjain elhelyezkedő amerikai érdekeltségek elleni merénylettekkel fejezik ki az Egyesült Államok elleni antipátiájukat, hanem közvetlenül az Egyesült Államok ellen indítottak dzsihádot.¹ A másik, kevésbé markáns álláspont elveti a fentebb említett dichotomikus szemléletet, és amellet teszi le a voksát, hogy az iszlám helyett az *Észak-Dél konfliktus* áll az események háttérében, azaz a fejlődési szakadék kiszélesedése, a globalizáció veszteségeinek folyamatosan romló pozíciói és az ennek következtében megélénkülő nemzetközi terrorizmus.²

A mainstream nyugati gondolkodás, különösen az angolszász média és a republikánus amerikai adminisztráció szinte kritika nélkül fogadta el az első, azaz az iszlám és Nyugat szembenállását hirdető nézeteket, annak ellenére, hogy az Iszlám Konferencia Szervezete, az Arab Liga, a muszlim országok vezetői és számos muzulmán vallási vezető elítélte a terrortámadást, hangoztatván hogy *az iszlám alapelveivel az Al-Kaida által elkövetett merényletek szellemisége homlokegyenest ellenkezik [lásd bővebben Abrahamian (2003), 529. old.]*.

George W. Bush 2001 szeptemberében terrorizmus-ellenes háborút hirdet, külön kiemelve, hogy az nem az iszlám ellen folyik. Mégis, 2001 szeptembere óta tovább mélyültek a két civilizáció közötti szakadékok, az Egyesült Államokban fokozódó iszlám-ellenességnek lehetünk szemtanúi, míg az iszlám civilizációban ma már általánossá vált az Amerika-ellenesség – még mérsékelt, mértéktadó körökben is. Tanulmányunk célja ezen „kölesönös fenyegetettség-érzés” háttérének és következményeinek, valamint a párbeszéd előtt álló legfőbb akadályok vizsgálata.

Tanársegéd, Általános Vállalkozási Főiskola.

¹ *Az 1990-es években megsaporodtak az amerikai érdekeltségek elleni merényletek: 1993-ban a WTC ellen, 1995-ben Rijadban, 1996-ban ismét Szaúd-Arábiában, 1998-ban az USA kenyai és tanzániai nagykövetsége ellen, 2000-ben a USS Cole amerikai hadihajó ellen követtek el merényleteket.*

² *Például a jordán Hasszán bin Talal az alábbiak szerint érvel: „Óvatosság és a <megfoghatatlan problémák kezelése> iránti készség révén megelőzhető lett volna a boszniai és az afganisztáni katasztrófa. Ha tartottuk volna magunkat abhoz az ígérethez, amit 1974-ben az ENSZ-ben tettünk, hogy az iparosodott országok bruttó nemzeti jövedelmük 0,7%-át a hátrányos helyzetű országok fejlődésének a támogatására fordítják, sok mai <mérges> szomszéd jó barát és kereskedelmi partner lenne... 1997-ben csaknem 800 millió munkanélküli élt a Földön. Ma a világ 358 leggazdagabb emberének több pénze van, mint 2,3 milliárd embernek... együttesen. Az elmúlt harminc évben a legszegényebb 20 százalék részesedése a világ vagyonából 2,3 százalékról 1,4 százalékra csökkent. Ugyanebben az időszakban a leggazdagabb 20 százalék részesedése 70-ről 85 százalékra nőtt.” [Talal (2002), 105. old.]*

A Nyugat iszlám-ellenessége

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követően lényegesen megnőtt a nyugati társadalmak (így Európa) iszlám-ellenessége. Ennek okai az alábbiak:

1. *A nyugati civilizációban élő muszlimok iránt érzett ellenszenv.* Az Európai Unió területén mintegy 15 millió muszlim él³, az Egyesült Államok területén 8-10 millióan élnek, azaz az iszlám realitás a nyugati civilizációban. Számuk pedig az illegális migráció, magasabb népszaporulat és az áttérések révén folyamatosan növekszik. Franciaországban például az iszlám, már a második legnagyobb vallás. A nyugati civilizáció a saját értékeit félti attól, hogy a nagyvárosokban megjelennek a lefátyolozott nők és a fundamentalista szervezetek. Különösen komoly probléma a muszlim közösségek asszimilációja (pontosabban: asszimilációjának hiánya!) a nyugati társadalom normáihoz, jogrendszeréhez. Számos statisztikai adat támasztja ezt alá: az áttelepültek egy jelentős része, nem beszéli a célország nyelvét, az egymás közötti kommunikációban saját nyelvüket használják.

Az elmúlt tíz esztendőben perek tucatjait folytatták le Európában és az USA-ban, a muszlim nők fátyolviselésével kapcsolatosan. Lehet-e muszlim lányoknak fejkendőben iskolába járniuk? Viselhet-e egy tanárnő fejkendőt? A határon történő átlépéskor megkövetelhető-e egy muszlim nőtől, hogy levegye fejkendőjét? Ezekre a kérdésekre nem könnyű választ találni. Tovább erősíti ezt a problémát, hogy a WTC elleni merénylet elkövetői nyugati állampolgárok voltak (származásukat tekintve egyiptomiak és szaúdiak), nyugati egyetemeken végeztek, jó körülmények között éltek és angolul beszéltek. Maja Zehfuss kijelenti [*Zehfuss (2003)*], hogy a terroristák legalább annyira voltak nyugatiak, mint muszlimok. Így, amikor Bush elnök „civilizáltakra” és terroristákra osztotta a világot, akkor figyelmen kívül hagyta, hogy szeptember 11-ei tettesei maguk is a civilizált világ részei voltak [*Zehfuss (2003)*, 519. old.]. A terrortámadás közvetlen következménye, hogy atrocitások sora érte a muszlim közösségeket. Muszlimokat támadtak meg az utcán, 1200 muszlimot minden ok nélkül bebörtönöztek, megszigorították a vízumrendeleteket, azaz egy sor olyan intézkedést vezettek be, amelyek ellentétben állnak a nyugati civilizáció értékeivel. Másrészt Bassam Tibi „hamis toleranciával” vádolja azokat, akik posztmodern elvekre hivatkozva az európai civilizációba is befészkelő iszlám fundamentalizmus elismerése mellett lépnek fel. Kijelenti: „Javaslom, hogy a muszlim bevándorlókat állítsák választás elé: döntsék el, *mubádzsirún'* vagy *citoyen* szerepet szánnak-e maguknak?” [*Tibi (2003)*, 61. old.]. Ez azonban szemben áll a szabadság értékrendjével.

2. *Az iszlám fundamentalizmus megerősödése az 1960-as, 70-es évektől kezdve.* A 1967-es hatnapos háborúban az arab/iszlám világ totális vereséget szenved, a Nyugatot „képviselő” Izraellel szemben, amelynek (és sok más ok) következtében megerősödött az iszlám fundamentalizmus. Ennek negatív hatásaival először az 1979-es iráni iszlám forradalom során találkozott Washington, amikor a sah helyét az a Ruhollah Khomeini vette át, aki az Egyesült Államokat sátánnak bélyegezte.⁵ A másik ilyen fontos esemény az algériai választásokhoz kapcsolódik. Az Iszlám Üdvfront (FIS) nevű fundamentalista párt ugyanis 1990-ben megnyerte a helyhatósági, majd a parlamenti választásokat.

Az Egyesült Államokban ekkor fogalmazódott meg az „iszlám veszély” kategóriája, azaz, hogy a fundamentalisták nem erőszak útján, hanem a demokratikus politikai folyamatban való részvétellel is hatalomra juthatnak, „eltérítve” a demokráciát [*lásd bővebben Esposito (2002)*, 102-105. old.].

³ Egyes források 25-30 millióról beszélnek.

⁴ A *mubádzsirún* kifejezés azokat a muszlimokat jelöli, akik a kivándorlást az iszlám hit terjesztésével kötik össze.

⁵ A teheráni amerikai követségben dolgozó diplomatákat az ajatollah hívei 444 napig fogva tartották. Khomeini továbbá megbírdette az iszlám forradalom exportját, amely közvetlen veszélyt jelentett a Perzsa-öböl országai számára. Fawaz E. Gerges közöl egy amerikai közvéleménykutatást 1979-ből, amelyben a válaszadók 44%-a barbárnak, 50%-a háborús kedvűnek és vérszomjasnak titulálta a muszlimokat [*Gerges (1999)*, 7. l.].

Az amerikai külpolitika nem ismerte fel a mérsékelt és a radikális fundamentalisták közötti különbséget, és gyakran a mérsékeltet is „terrorista” jelzővel illette. Egy amerikai szakértő például amellest érvelt 2001. szeptember 11-én, hogy „Mi nem támadjuk meg az iszlámot, az iszlám támad meg minket” [idézi *Abramian (2003)*, 538. old.].

A nyugati politikusok többsége számos leegyszerűsítést fogalmazott meg az iszlám fundamentalizmussal kapcsolatban:

- A fundamentalizmus fogalmát gyakran az egész iszlám civilizációval azonosítják, annak ellenére, hogy számos más politikai irányzat is létezik az iszlám országokban. Nem vesznek tudomást arról, hogy minden világvallásnak megvannak a maga fundamentalistái, így beszélhetünk keresztény fundamentalistákról, zsidó, hindu és buddhista fundamentalizmusról is.
- További leegyszerűsítés, hogy a fundamentalista mozgalmak egységesek és szorosan együttműködnek egymással. A szeptember 11-ei merénylet után pedig az a feltételezés látott napvilágot, hogy az Al-Kaidával állnak kapcsolatban. Az iraki háború előestéjén például gyakran hivatkozott Bush elnök arra, hogy Szaddam Huszein együttműködik az Al-Kaidával. Valójában, ahogyan nyugati kereszties hadjáratok sincsenek, így nem lehet egy egységes dzsiháid doktrínáról sem beszélni. Számos tény támasztja alá a fenti álláspontot: a tálib rendszer rémtettei Afganisztánban, öngyilkos merényletek Izraelben, az 1997-es luxori vérengzés külföldi turisták ellen stb. Ezen merényletek 2001. szeptember 11-e óta továbbra is mindennapjaink részei. Bassam Tibi Huntington könyve kapcsán óva inti olvasóit, megjegyezvén, hogy itt nem egy új ellenségkép formálásáról van szó Washington részéről [Tibi (2003), 187. old.].

A Nyugatnak az iszlám fundamentalizmust semmiképpen sem szabad elfogadnia, mivel az egy totalitáriánus ideológia. Bassam Tibinek természetesen igaza van ebben, azonban tegyük hozzá, hogy az USA gyakran eltúlozza a fundamentalista veszély mértékét. A terrortámadás következtében a muszlimok jelentős részét potenciális terroristaként tartja számon a nyugati civilizáció.

3. *A nyugatiak többsége vallja, hogy az iszlám civilizáció értékei ellentétesek a nyugati demokrácia és emberi jogok egyetemes érvényű értékeivel.* 2001. szeptember 11-e után néhány nappal az USA-ban egy közvéleménykutatást végeztek, melyben a terrortámadás kiváltó okaira vonatkozóan tettek fel kérdéseket. Az amerikai lakosság 68%-a vélte úgy, hogy a merénylet oka az amerikai-izraeli szövetség, októberben – egy megismételt kutatásban – már csak 22% választott igenlően ugyanezre a kérdésre [idézi *Abramian (2003)*, 538. old.]. Elterjedt vált az a nézet, hogy „nem azért támadtak meg bennünket, amit csináltunk, hanem azért, amilyenek vagyunk”. A közvélemény szerint az amerikai civilizációt nem a külpolitikája, hanem az értékei miatt támadták meg. Jelenleg ugyanis az iszlám civilizációban nyugati értelemben vett demokratikus országot – Törökország kivételével – nemigen találunk. A jelenlegi republikánus adminisztráció szerint az amerikai értékek, mint a szabadság, emberi jogok és a demokrácia olyan normák, amelyeket az egész emberiség számára hozzáférhetővé kell tenni. Az olasz Silvio Berlusconi például a nyugati civilizáció felsőbbrendűségéről beszél, egy amerikai újságíró ötven érvet sorol fel a nyugati civilizáció felsőbbrendűségét bizonyítandó – a cikk címe is ezt sugallja: „Azért gyűlölnék minket, mert kultúrájuk elmaradott és korrump” [Abramian (2003), 533-534. old.]. Fukuyama szerint: „Az iszlám... az egyetlen olyan kulturális rendszer, amely – úgy tűnik – szabályszerűen kitermel olyan embereket, mint Oszama bin Laden vagy a tálibok, akik teljes egészében visszautasítják a modernitást... Úgy tűnik, ez a megnövekedett ellenszenv és utálat nem pusztán az Izrael támogató amerikai politika helytelenítésének a megnyilvánulása. Mélyebbre nyúlnak a gyökerei: az amerikai politika alapját képező társadalom gyűlöletét jelenti.” [Fukuyama (2002), 75. old.].

4. *Kevés információ áll rendelkezésre az iszlámról.* A muszlimok felületesen ismerik a nyugati civilizációt, ugyanez elmondható Európáról és az Egyesült Államokról is az iszlámmal kapcsolatban. Bassam Tibi a hiányos ismeretek legfőbb okaként az ún. eurocentrikus történelemszemléletet említi, amelyben nem jutott hely az iszlámnak. Megjegyzi, hogy gyakran a történelemkönyvek úgy írnak az európai reneszánszról, hogy meg sem említik az ennek alapját képező muszlim szerzőket (pl. Aveorroës) [Tibi (2003)]. A magyar középiskolai történelemkönyvekben az iszlámról mindössze néhány oldalt találhatunk, ráadásul teli pontatlanságokkal. Edward Said, palesztin származású irodalmár számos könyvében az iszlámról kialakított negatív kép okaival foglalkozik. Megállapítja, hogy a média, az orientalisták és iszlám szakértők, valamint a politikusok háromszögének következménye, hogy az iszlámról kialakított kép eleve egy negatív keretben, negatív diskurzus formájában jelenik meg.

Statisztikai adatokkal is alátámasztható, hogy az iszlám a legtöbb esetben negatív jelzőkkel párosul, pozitív eseményeket szinte sohasem közvetítenek (pl. neves kiállítás, iszlám történelem stb.). A média

szenzációéhsége révén csak a robbantásos merényleteken keresztül ismerheti meg az átlagember a másik civilizációt [lásd részletesen Csicsmann (2003), 85-87. old.].⁶

Különösen érdemes aláhúzni a szakértők felelősségét, akik különböző dühkitöréseik során gyakran túlkapaszkodtak a terrortámadás kapcsán. Például Richard Lowry, a National Review című folyóirat főszerkesztője egy rádióinterjújában azt tanácsolta Bush elnöknek, hogy el kell távolítania a szaúdi rendszert, s ehhez atombombát kellene Mekkára dobni [idézi Abrahamian (2003), 533. old.].

Szeptember 11-ével kapcsolatosan azonban komoly vádak érték a Közel-Kelettel, az iszlámmal foglalkozó szakértőket, ugyanis szemükre vetették, hogy nem jósolták meg a terrortámadást.

Sokan az akadémiai szféra csődjéről beszélnek, és különböző forrásmegvonással kívánják sújtani a kutatóintézeteket, hiszen „hamis toleranciával” közelítettek, egy az Egyesült Államok biztonságát veszélyeztető kérdéshez [lásd Rostoványi (2003) 251-252. old. és Abrahamian (2003), 540. old.].

A szakértők felelőssége tehát mindkét irányban rendkívül nagy: egyrészt el kell kerülni az iszlám veszélyről szóló túlzásokat, másrészt pedig a különböző nyelvi, nyelvészeti kérdésekbe való elzárkózást, hiszen ez a valós folyamatok félreértéséhez vezethet.

Az iszlám Nyugat-ellenessége

A katari székhelyű Al-Dzsazira „pánarab” hírtelevízió által 2003-ban végzett felmérés szerint a nézők 96%-a igenlően válaszolt arra a kérdésre, hogy „Az Egyesült Államok vajon imperialista hatalomként visel-e háborút Irakban?” [Lynch (2003), 87. old.]. A közvéleménykutatások ezen adatai szerint az USA megítélése jelenleg mélyponton áll a Közel-Keleten, de tágabb értelemben az egész iszlám világban. Milyen okok állnak a muszlimok szerint ennek hátterében?

1. *Az Egyesült Államok Izraelt egyoldalúan támogató politikája*, amely folyamatosan napirenden lévő kérdés a muszlim közvéleményben. Oszama bin Laden a 90-es évek második felében, több ízben hangoztatta a palesztinkérdés rendezetlenségét, hangsúlyozván, hogy a palesztin nép öngyilkos merényletei legitímnek minősíthetők az illegitim izraeli megszállással szemben. A ténszerűség kedvéért tegyük hozzá, hogy a többség elfogadja ezt az álláspontot, annak ellenére, hogy egyáltalán nem szimpatizál Oszama bin Ladennel. A neves iszlámszakértő, John L. Esposito egy öt arab országot érintő kutatás eredményét idézi könyvében: „az öt ország lakosságának többsége szerint, a palesztinkérdés a legfontosabb, megoldatlan személyes problémájuk” [Esposito (2002), 154. old.]. A 2000 szeptemberében kitört második intifáda a terrortámadást követően véresebb szakaszába lépett, különösen 2002 tavaszán a dzseníni mészárlás következtében. Az Egyesült Államok eközben folyamatosan kétkulacos politikát folytatott: a 2001-ben napvilágot látott két amerikai béketerv alapvetően objektív elemzés, amelyek támogatják egy palesztin állam létrejöttét (Mitchell-jelentés, Tenet-terv), Bush elnök azonban egyik beszédében Saront a „béke emberének” nevezte, ami mélyen felháborította a muszlim közvéleményt, hiszen Saron a 80-as évek libanoni véres eseményeinek szülőatyja, így személye elfogadhatatlan a muszlimok számára [Lynch (2003), 87. old.]. A palesztin lakosság ugyancsak elfogadhatatlannak tartja, hogy az USA és Izrael terrorizmussal vádolnak szervezeteket, miközben az izraeli megszállás elleni „szabadságharcot” folytatnak. 2001. szeptember 11-ét követően Izrael is csatlakozik a Bush elnök által meghirdetett terrorizmusellenes háborúhoz. Az Egyesült Államok az elmúlt ötvenöt évben több mint 70 alkalommal élt vétőjogával Izraelt elítélő határozatokkal szemben. Legutóbb a 2003. október 4-ei, 20 halálos áldozatot követelő haifai merényletre reagálva, izraeli repülőgépek mélyen behatoltak Szíria területére, szélsőséges szervezetek célpontjait bombázva.⁷ Szíria – mint az ENSZ BT nem állandó tagja – javaslatára született elítélő határozat egyedül az amerikai vétón bukott meg. Az Egyesült Államok a BT-ben vétőt emelt az Izrael által építés alatt álló „kerítés” elítélése ellen is, ugyancsak megvétőzta nemzetközi békefenntartók állomásoztatását a vitatott területeken, eközben folyamatosan fegyvereket szállít Izraelnek. Érdekesség, hogy az ENSZ Köz-

⁶ A médiában például leggyakrabban olyan riporterek közvetítették a szeptember 11-éről szóló eseményeket, akiknek csak rendkívül felületes ismereteik vannak az iszlámról.

⁷ Az érdekesség kedvéért fontos megemlíteni, hogy a haifai merénylet célpontja egy olyan étterem volt, amely a palesztin-izraeli béke megteremtésének szimbóluma, mivel az étterembe rendszeresen együtt jártak palesztinok és izraeliek. Az áldozatok között palesztinok is voltak!

gyűlése 144 igen szavazattal elfogadta, hogy az Izrael által felállítandó „kerítés” a nemzetközi joggal ellentétes, amely határozatot az Európai Unió is támogatta. Izrael és az Egyesült Államok ellene szavazott. A muszlim közvélemény szemében a szíriai incidens egyértelmű bizonyítéka, hogy a terrorizmus-ellenes háború egyik következő állomása Szíria lesz, s ezt a háborút az izraeli katonaság „készíti” elő. Az utolsó cseppet a pohárban az Arafat eltávolításáról hozott elvi határozat jelentette, amelyet hivatalos fórumokon Bush elnök szintén nem utasított vissza.

2. *A republikánus adminisztráció univerzalizmusa, unilateralizmusa.* Az iszlám világban mély ellenérzést keltett George W. Bush néhány, a terrortámadás kapcsán tett kijelentése. Például a világ „jó” és „rosszakra” való felosztása a muszlimok számára azt sugallta, hogy az amerikai külpolitika a „civilizálatlan” világba sorolja az iszlámot, illetve a hidegháborús „aki nincs velünk, az a terroristákkal van”⁸ aforizma eleve a terroristák közé sorolja a muszlimokat, mivel Bush beszédeiben rendszeresen terrorizmussal vádol olyan országokat, mint Líbia, Irak, Irán, Szíria, Szudán, Jemen stb., amely országok kizárólag muszlim államok. Ennél súlyosabb volt, hogy a terrorizmus-ellenes háborút Bush egy hosszú keresztes hadjáratnak⁹ nevezte, ami megerősítette a muszlimok történelmi rögeszméit, vagyis hogy a Nyugat a gyarmatosítás, majd a globalizáció révén újabb keresztes hadjáratot indított az iszlám ellen. Nyilván az amerikai elnök részéről ez egy véletlenül, rossz időben tett kijelentése volt, azonban az afganisztáni hadműveletek „Végtelen igazságra” való elkeresztelése újabb gyújtópontja lett az Amerika-ellenességnek. Bush felismerve tévedését „Tartós szabadságra”¹⁰ keresztelte a terrorizmus-ellenes háború első szakaszát, ami viszont azt érzékeltette, hogy az USA felsőbbrendűnek tekinti saját civilizációját, mint az iszlámot. Például a New York Times egyik újságírója amellet érvel, hogy az Indiában élő 150 millió muszlim sohasem fog az USA területén merényletet elkövetni, mert demokratikus államban élnek, míg a szeptember 11-ei terrortámadás elkövetői diktatórikus rendszerekben szocializálódtak [idézi Abramian (2003), 535. old.]. A republikánus adminisztráció egyoldalú lépései, a nemzetközi jog semmibevétele, az ENSZ megkerülése, de különösen az arab/iszlám világ vezető értelmiségi rétegeinek negligálása mind-mind fokozza a muszlim Amerika-ellenességet. Martin Lynch szerint az Egyesült Államok úgy kezeli az arabokat és muszlimokat, mint a gyermekeket, akiket könnyen lehet manipulálni, megnyerni, illetve véleményüket negligálni, hiszen a diktatórikus rendszerek úgyis elhallgattatják közvéleményüket [Lynch (2003) 90. old.]. Lynch részletesen elemzi a Bush-adminisztráció diplomáciai hibáit, hiányosságait.

Megállapítható, hogy az arab/muszlim közvélemény már nem a CNN és a BBC hírei alapján tájékozik a Közel-Keletet érintő eseményekről, hanem az 1996-ban alapított Al-Dzsazira adásaiból, amely számos olyan eseményt is közöl, amelyet angolszász vetélytársa nem. Például rendszeresen megismétlik az izraeli házbombolások képeit, az iraki háború baklövéseit stb., és számos alternatív véleménynek is hangot adnak. Bush elnök többször vádolta az Al-Dzsazirákat, hogy együttműködik az Al-Kaidával, erre hivatkozva kérte arra a katarai emírt, hogy hallgattassa el a televíziót. A muszlimok szerint egyrészt Amerika a szólásszabadság éharcosa – ugyanakkor elnémíttatja a kritikus hangokat! Különösen az az értelmiségi réteg fordult el az USA-tól, amely maga is a nyugati életmódot követi, nyugati egyetemeken tanult és angolul beszél. Az az értelmiségi réteg, amely a közel-keleti reformtörekvések legfőbb szószólója lehetne most az amerikai külpolitika ellen fordul, úgy, hogy közben maga is a nyugati értékek szerint él [Esposito (2002), 153. old.]. Tovább rontják a képet az Al-Dzsazirában megjelenő amerikai politikusok, szakértők, akik rövid szereplésükkel megerősítik a muszlimok sztereotip gondolkodását.

3. *Az Egyesült Államok közel-keleti külpolitikáját leginkább a nyersanyagforrásokhoz való bozzájutás határozza meg.* Az arab/iszlám világ szerint az amerikai külpolitika csak retorikájában hangoztatja a demokrácia és az emberi jogok terjesztését, valójában legfontosabb célja az olajforrások feletti ellenőrzés. A muszlim értelmiség ezzel magyarázza az iraki háború kitörését is, hiszen a terrortámadást követően jelentősen megromlottak a szaúdi-amerikai kapcsolatok, ezért a kieső szaúdi olajat valamilyen politikailag stabil forrásból kell fedezni, ehhez pedig Szaddam Husszein megdöntése a legkézenfekvőbb megoldás. A muszlim közvélemény szerint, annak ellenére, hogy mélyen elítéli a tálib rendszert, az Egyesült Államokat az afganisztáni háborúban is a közép-ázsiai olaj- és földgázkészletek kontrollálása motiválta. Tegyük hozzá, hogy a közel-keleti országok hivatalosan megtagadták az afganisztáni háborúban való részvételt, nem engedték át támaszpontjaikat, sőt még a nyugatbarát Mubarak-rendszer is visszakozott.

⁸ „Either you are with us, or you are with the terrorists”.

⁹ „This crusade, this war on terrorism is going to take a while.”.

¹⁰ „Enduring Freedom”.

Egyedül az a Pakisztán vett részt közvetlenül az eseményekben, amely korábban elismerte a tálib rendszert [N. Rózsa *Erzsébet* (2002), 274. old.].

Rostoványi Zsolt hozzáteszi mindezekhez, hogy a két civilizáció a nemzetközi rendszerben, illetve a világgazdaságban eleve egyenlőtlen helyzetet foglal el, az aszimmetrikus erőviszonyok eleve ellenérzést keltenek számos muszlimban [Rostoványi (2003), 248. old.].

4. *Az iszlám vallás szent helyei a hitetlenek megszállása alatt állnak.* Régóta hangoztatott muszlim sérelem, különösen a fundamentalisták érvrendszerében, hogy az iszlám három legszentebb helye hitetlenek (káfirok) megszállása alatt áll. 1967-ben Izrael elfoglalta Jeruzsálem keleti felét Jordániától, majd annektálta.¹¹ 1990-ben a második Öböl-háború hatására a szaúdi király amerikai csapatokat hivatott be az ország védelmére, amely Mekka és Medina amerikai katonák általi védelmét jelenti. Paradoxon, hogy ezek az állig felfegyverzett katonák „erőszakkal” akarják a szabadság és a demokrácia eszméit terjeszteni a szent földön. Oszama bin Laden többször felajánlotta a szaúdi rendszernek, hogy mudzsahedinjeivel megvédi a szent földet. A szaúdi király ezzel szemben idegeneknek szolgáltatta ki Arábiát [Esposito (2002), 12. old.]. 2001. szeptember 11-e után fokozódtak az amerikai érdekeltség elleni terrorista merényletek, amelyek különösen súlyosan érintették Szaúd-Arábiát. 2003 májusában 34 halálos áldozatot követelő merényletre került sor Rijádban, egy külföldiek lakta negyedben. Hasonló pszichológiai hatása van az iraki háborúnak is, ugyanis a muszlim közvélemény az USA-t nem felszabadító erőként, hanem megszálló hatalomként tartja számon, és ez nagyon hasonló Palesztina Izrael általi megszállásához [Rostoványi (2003), 249. old.]. Nemrégiben Washington elhatározta, hogy kivonja katonáit Szaúd-Arábiából, és áthelyezi támaszpontjait Katarba. A szent helyek „megszállásának” tehát alapvetően emocionális töltete van.

5. *Az Egyesült Államok „kettős mérceje” és a korrupció, autoriter rendszerek támogatása.* A kettős mérce alkalmazása több ország viszonylatában is jelentkezik a 90-es évektől napjainkig, például az USA elítéli a palesztin öngyilkos merénylőket, de az izraeli erőszakos cselekedeteket mindig a jogos önvédelem kategóriájába sorolja. Különösen a szélsőséges szervezetek (pl. Iszlám Dzsihád) képviselői hangoztatják, hogy Washington – miközben a demokratizációt támogatja – eközben nyíltan szövetségre lép korrupció vezetőikkel. Különösen a Hoszni Mubarak féle Egyiptomot szokás példaként hozni, ahol Mubarak antidemokratikus módon számolt le iszlamista ellenzékekkel. Az USA az iraki háború előtt valójában a közel-keleti status quóban és nem a reformokban volt érdekelt, ugyanis az algériai 1990-es események következtében attól tartott, hogy egy fundamentalista hullám, dominószzerűen dönti le az Amerika-barát rendszereket. A jelenlegi iraki rendezés körülményei nagymértékben befolyásolják Washington megítélését a Közel-Keleten. Ha ugyanis rövid idő alatt sikerül egy működőképes demokráciát kiépíteni, akkor ez vonzóvá teheti az Egyesült Államokat. A jelenlegi helyzet azonban élesen ellentmond ennek, hiszen nap mint nap merényletek, fegyveres összecsapások dúlnak Irakban, amelyek a káosz jeleit mutatják. Fontos az is, hogyan reagál Washington az egyes országokban lezajló választási eredményekre, tartózkodnia kell ugyanis a más országok belügyeibe való beavatkozástól. Ez mindenképpen javítana a jelenlegi szomorú képen.

A fentiek lezárásaként álljon itt egy ettől eltérő álláspont is. Barry Rubin, a MERIA nevű folyóirat szerkesztője azon az állásponton van, hogy az Egyesült Államok megítélése nem az amerikai külpolitika miatt rossz a térségben, hanem a diktatórikus rendszerek az Amerika-ellenesség szításával legitimálják saját hatalmukat, mintegy külső fenyegetettség-érzést kreálva. Rubin hozzáteszi, hogy a második világháborútól napjainkig az amerikai külpolitika egyes melléfogásai ellenére alapvetően muszlim- és arabbarát volt, ugyanis támogatta a Szabad Tisztek forradalmát Egyiptomban, és a szuezi válság alatt is kiállt Nasszer mellett. 1991-ben felszabadította Kuvaitot, a Balkánon 1999-ben megvédte a muszlimokat a szerb atrocitásokkal szemben, Teheránnal a legjobb viszonyt próbálta kialakítani az 1979-es forradalmat követően, megvédte Arafatot 1982-ben, a muszlim Pakisztánt támogatta a hindu Indiával szemben stb. A közel-keleti államok diktatórikus vezetői – habár maguk is élvezik az amerikai szövetség, és segélyek előnyeit – elterelik a figyelmet az olyan belső problémák felől, mint a demokrácia hiánya, a korrupció, a rossz gazdasági helyzet, a magas munkanélküliség stb. Rubin azt a következtetést vonja le, hogy Bush elnöknek nem szabad a gyengeség látszatát kelteni, hiszen ezzel a szélsőségesek kezére játszik. Ehelyett a „megbékéltetés” helyett, világosan kell képviselnie az amerikai külpolitika prioritásait, ahogy ezt Irakban is tette és teszi [Rubin (2002), 73-85. old.].

¹¹ Jeruzsálem az iszlám harmadik legszentebb helye, Mohamed próféta mennybemenetelének helyszíne.

A szerző megállapításai tartalmazzák ugyan részigazságokat (pl. a reformok hiánya), azonban leegyszerűsítésnek tekinthetők. Az Egyesült Államok ugyanis csak akkor támogatta ezen országokat, amikor az saját külpolitikai céljaival egybeesett, és nem azért mert arab – vagy muszlimbarát lett volna. Különösen megdöbbentőek az Irán-USA viszonyra vonatkozó megállapításai, hiszen az USA folyamatosan a fundamentalista rendszer megdöntésére törekedett, hiszen Irán Amerika-ellenes politikát folytat mind a mai napig.

Tegyük hozzá a fentiekhez, hogy a sokat hangoztatott Nyugat-ellenesség sem pontos fogalom, hiszen szinte kizárólag az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája iránti ellenérzések leírására használják. Az elmúlt évtizedekben szinte egyetlen merénylet sem irányult nyugat-európai célpontok ellen, hanem kizárólag amerikai érdekeltségek ellen. Tehát a muszlimok úgynevezett Nyugat-ellenessége lényegében és egészen pontosan Amerika-ellenességet jelent.

Ennek az ellenérzésnek az okaként a külpolitikán túlmenően a tájékoztatás hiányosságait is megemlíthetjük. A muszlimoknak lényegében csak felületes ismeretei vannak az amerikai civilizációról, arról pusztán az amerikai fogyasztói kultúra termékein keresztül tájékozódhatnak. Például a hollywoodi filmek az amerikai kultúrát rendkívül rossz színben tüntetik fel, hiszen azt a kábítószerral, prostitúcióval és erőszakkal azonosítják. A legfontosabb feladat, ami az Egyesült Államok előtt áll, ennek a képnek a kiegyensúlyozottabb tájékoztatás útján történő javítása lenne [vö. Lynch (2003), 92-94. old.]. Egy kilenc országot érintő közvéleménykutatás eredményei alapján a kilenc muszlim/arab ország lakosságának csak 12 százaléka gondolja úgy, hogy az USA tiszteli az arab/izlám értékeket [Zakaria (2003)].

Az Amerika-ellenesség további finomításra szoruló fogalom, ugyanis a muszlimok egy jelentős része tiszteletben tartja az amerikai értékeket (szabadság, emberi jogok), pusztán a külpolitika egyoldalúságával, Amerika hegemonista külpolitikájával nem ért egyet. Az iráni Mohamed Khatami beiktatási beszédében hivatalos programjaként említi „a civilizációk közötti dialógust” [Esposito (2002), 137. old.]. Khatami kiemeli, hogy Irán tiszteli az Egyesült Államok értékeit, nagyrabecsüli az ott létrehozott civilizációt, nem ért egyet azonban az USA hegemoniára törekvő politikájával, amelyek példaként az Irán-ellenes szankciókat említi. Vajon reális alternatíva-e a civilizációk közötti párbeszéd?

Civilizációk szembenállása?

A fentiek fényében feltehetjük a kérdést, hogy *mit is jelent az iszlám és a Nyugat szembenállása*. Az irodalom alapján alábbi értelmezések adódhatnak:

1. *Fawaz E. Gerges*, kiváló Közel-Kelet szakértő szerint *a két civilizáció szembenállása a civilizációkat alkotó országok nemzeti érdekeinek összeütközését* jelenti. Az Egyesült Államok legfontosabb célja a regionális politikai status quo és gazdasági érdekeltségeinek fenntartása volt, ezért tartotta fenn Egyiptommal és Szaúd-Arábiával, azaz tradicionális szövetségeseivel a kapcsolatot, és nem a politikai folyamatok megnyitása mellett lépett fel. Tehát nem a civilizációs különbségek okozzák a feszültséget, hanem az, hogy a politikai iszlám ezen amerikai célokkal szemben lép fel [Gerges (1999), 229. old.]. Gerges elmélete azzal is alátámasztható, hogy számos fegyveres összeütközésben muszlim országok is résztvettek az USA oldalán. Talán elegendő, ha a második Öböl-háborúra gondolunk (1990-91), amikor többek között Szíria és Egyiptom is csapatokat küldött Kuvait felszabadítására. Pakisztán pedig a tálib rendszer megdöntésében tevékenykedett. Ilyen történelmi példákat akár a középkorban is találhatunk, ami a szűk értelemben vett civilizációs törésvonal elméletének megdöntését jelenti.

2. *Bassam Tibi*, magyarul is megjelent könyvében érdekes megállapításnak ad hangot. Véleménye szerint *a civilizációk közötti ellentétek a történelemmel, azaz a civilizációk születésével egy időben keletkeztek, ugyanis az adott civilizáció identitását leggyakrabban a „mi” és „ők” szembeállításában* alakítja ki. Tehát a nyugati civilizáció saját maga identitását az iszlámmal szemben alakította ki. Mohamed nélkül nem lett volna Nagy Károly, és nem lett volna európai civilizáció sem – érvel több helyen Tibi. Azonban hangsúlyozza, hogy: „Nem a civilizációk közötti konfliktusok jelentik az újdonságot, hanem az, hogy ezek a konfliktusok a világpolitika színpadán új alakot öltenek, tehát a vallási fundamentalizmus, az átpolitizált vallás formájában tűnnek fel” [Tibi (2003), 200. old.].

3. *Samuel P. Huntington* 1993-ban publikálta cikkét, amelyben a „civilizációk összeütközése” kifejezést használja, amellel érvelve, hogy *a történelemben és így a jelenben is a legélesebb törésvonal az iszlám és a Nyugat között húzódik*. Huntington a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás kapcsán kijelentette, hogy az nem a civilizációk háborúja, viszont könnyen azzá válhat. Az elmúlt évtized ugyanis

Huntington szerint a „muszlim háborúk kora”. A neves politológus szerint az évtized egészére a muszlim terrorizmus és a muszlimok erőszakos cselekedetei voltak jellemzőek. Ezek a merényletek a 90-es évek elején még csak szórványosak voltak, majd az évtized végére felerősödtek, elszaporodtak. A 2000-ben zajló 32 fegyveres konfliktus több mint kétharmadában vesznek részt muzulmánok, amely alátámasztja a civilizációs törésvonal tételét [Huntington (2002)].

4. A szerzőhöz legközelebb Tariq Ali érvelése áll, aki a „*fundamentalizmusok összecsapásáról*” beszél. Egyik oldalon a jelenlegi republikánus adminisztráció a maga unilaterálisával birodalmi ábrándokat kerget terrorizmus-ellenes háborújával, míg a másik oldalon az iszlám fundamentalizmus áll. Tariq Ali szerint *az egyik oldalt a siker, a másik oldalt a csalódottság mozgatja*. Mindkét oldal közös jellemzője a militarizáltság magas foka, azonban ez nem az egyenlők küzdelmét jelenti. Az Egyesült Államok lényegesen előnyösebb pozíciót foglal el a nemzetközi rendszerben, mint a fundamentalista muszlimok [Ali (2002)].

A párbeszéd lehetőségei

1. A párbeszéd egyik legfontosabb előfeltétele a pontos és szakszerű tájékoztatás és ismeretterjesztés, amelynek legbefolyásosabb eszköze a média. Itt nem pusztán a média szereplőinek felelősségéről van szó, hanem *az állami politika szintjén kell célként elhatározni a kiegyensúlyozottságot*. Például az amerikai külpolitikának olyan programok, filmek, események támogatását kell szorgalmazni az iszlám világban, melyek által a muszlimok megismerhetik az amerikai értékeket. Ugyanez vonatkozik természetesen a muszlimokra is, mivel láthattuk, hogy mindkét fél hibás a kialakult helyzetért. Lynch azt javasolja továbbá, hogy a párbeszédhez elengedhetetlen az amerikai hegemonizmussal való szakítás: míg Bush imperialista célokkal jelenik meg a Közel-Keleten, addig nem lehet szó párbeszédéről. Az USA-nak a korábbiakhoz képest nyíltabban kell támogatnia a demokratikus erőfeszítéseket, a reformokat, és felül kell vizsgálni az autoriter, diktatórikus szövetségesekkel való együttműködést [Lynch (2003), 92-94. old.]. „A kirekesztő politika a katasztrófa receptje, míg a befogadó politika a túlélés kulcsa” – érvel Fawaz E. Gerges [Gerges (1999), 238. old.]. *A megoldás tehát nem a „hamis toleranciában” rejlik, hanem egy nyílt amerikai külpolitikában, amelynek céljai az átlagember számára is közérthetőek*. Ez a külpolitika legyen elkötelezett az emberi jogok, és a politikai szabadságjogok kiterjesztése iránt, hogy ne állhasson elő az a helyzet, hogy maga az Egyesült Államok akadályozza ezen értékek érvényesülését. Zakaria azon magas rangú hivatalnokok eltávolítását javasolja, akik az amerikai adminisztráción belül szélsőséges álláspontot képviselnek. William Boykin tábornok például – a Védelmi Minisztérium magas rangú vezetője – számos alkalommal tartott keresztény fundamentalisták előtt olyan beszédet, amelyben lenézően nyilatkozott az iszlámról. „Tudtam, hogy az én istenem hatalmasabb, mint az ő istene” – érvel egy szomáliai muszlim hadúrral szembeni sikerének okáról. *Zakaria szerint tehát nincs szükség egy új típusú „public diplomacy” kialakítására, finanszírozására, pusztán a szélsőséges hangokat kell elballgattatni* [Zakaria (2003)]. A tájékoztatás kiegyensúlyozottsága mellett azonban *a jelenleg is dúló fegyveres konfliktusnak, diplomáciai hidegháborúnak is véget kell vetni*.

2. A párbeszéd legfőbb akadályai: az iraki háború, az Izraelt támogató amerikai külpolitika, a terrorizmus-ellenes háború, az afganisztáni rendezés bizonytalanságai, szankciók számos muszlim országgal szemben, romló iráni-amerikai viszony stb. A muszlim diskurzusban az iraki háború és a palesztin kérdés egyaránt megszállásnak minősülnek, az Egyesült Államok imperializmusával azonosítják azokat. A dialógus a muszlimok számára addig elképzelhetetlen, míg nem létezik Palesztin Állam. Tegyük hozzá, hogy ennek pedig előfeltétele az öngyilkos merényletek és az izraeli katonai válaszreakciók leállítására, azaz az erőszak ördögi körének befagyasztása. Fegyveres konfliktusok közepette merő ábránd civilizációk közötti párbeszédre várni.

3. *Bassam Tibi a megoldást az ész és a tudás felülkerekedésében látja: a felvilágosodás normái hidat képezhetnek a két civilizáció között*. Jelenleg az iszlám civilizációt egy „felemás modernitás” jellemzi, azaz a muszlimok felismervén a Nyugattól való lemaradásukat, átvettek számos technikai, műszaki vívmányt, azonban annak szellemiségét nem. Még a fundamentalisták is mobiltelefont, internetet, televíziót – a modern kor újdonságait – használják érvrendszerük elterjesztésére, azonban az újdonságok mögötti értékeket nem tekintik sajátjuknak [Tibi (2003), 160-163. old.]. Az iszlámban is tehát egyfajta „felvilágosodásnak” kellene végbemenni. *Az európai muszlim közösségekkel kapcsolatos probléma megoldásának kulcsát Tibi az „euroiszlám” létrejöttében látja*. „Az euroiszlám nem ismeri a dzsihadot, és összeegyeztet-

hető a legfontosabb európai alkotmányos normákkal: a világiassággal (vallás és politika különválasztása), a világi toleranciával (a másként gondolkodók és a hit szabadsága) és végül a pluralizmussal.” *[Tibi (2003), 203. old.]* Az euroizlám tehát egy olyan etikai normarendszer, amely magán viseli az európai felvilágosodás és az iszlám hitrendszer legfőbb pozitívumait. Kérdéses, hogy mennyire tűnik utópiának ennek a megvalósítása.

4. A civilizációk párbeszédével kapcsolatos elemzésnek fel kell tennie a kérdést, hogy pontosan kiknek a párbeszédéről van szó? Ez a kérdés legalább annyira fontos, mint a fegyveres konfliktusok megoldása. Mit értünk iszlám alatt? Az iszlám lényegében egy fikció. Az iszlám civilizáció ugyanis jelenleg 55 országot foglal magában, és 1924 óta még csak formálisan sem rendelkezik központi autoritással.¹² És mit értünk Nyugat alatt? Amerikát és Európát együtt? Netán a Vatikánt, amellyel a muszlimok igazolnák a „keresztény Nyugat” fogalmának jogosságát, és a keresztes háborúk létét? Ez meglehetősen furcsa lenne, annak tudatában, hogy a szekularizáció többszáz éve végbement.

Nyilvánvaló, hogy *a párbeszéd multidimenzionálissá tétele a legcélszerűbb: a politikai, gazdasági, kulturális, vallási szférák egyidejűségével lehetne a legnagyobb eredményeket elérni*. A civil szféra dialógusa építő jelleggel mutatna rá az iszlám civilizációban működő NGO-k hiányosságaira és a fejlődés útjára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Abrahamian, Ervand (2003): *The US media, Huntington and September 11* **Third World Quarterly**, Vol 24, No 3, 529-544. old.

Akhavi, Shahrough (2003): *Islam and the West in world history* **Third World Quarterly**, Vol 24, No 3, 545-562. old.

Ali, Tariq (2002): *The Clash of Fundamentalisms. Crusades, Jibads and Modernity* **Verso**. London and New York

Csicsmann László (2003): Az „iszlám versus Nyugat” diskurzus a globalizálódó médiában. **Külügyi Szemle**, 1. szám, 80-110. old.

Esposito, John Lewis (2002): *Unboly War. Terror in the Name of Islam* **Oxford University Press**, New York

Fukuyama, Francis (2002): Még mindig a történelem végén vagyunk. In: *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. **Balassi Kiadó**, 2002. Budapest. **Kovács Zsuzsa–Németi Tamás (szerk.)** 73-76. old.

Gerges, Fawaz A. (1999): *America and Political Islam. Clash of Cultures or Clash of Interests?* **Cambridge University Press**, New York

Huntington, Samuel P. (2002): The age of Muslim Wars **Newsweek**, Special Edition, December 2001-February 2002, 6-13. old.

Kovács Zsuzsa–Németi Tamás (szerk.) (2002): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. **Balassi Kiadó**, Budapest.

Lynch, Marc (2003): Taking Arabs Seriously **Foreign Affairs**, September/October, 81-94. old.

N. Rózsa Erzsébet (2002): Szeptember 11-e és a muszlim világ. In: **Tálas Péter /szerk./:** *Válaszok a terrorizmusra. Avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*.

¹² 1924-ben Musztafa Kemál eltörölte a kalifátus intézményét.

SVKH – Chartapress, Budapest. 265-290. old.

Rostoványi Zsolt (2003): *Az iszlám világ és a Nyugat 2001. szeptember 11. után.*

Utószó a magyar kiadáshoz. In: **Tibi, Bassam:** *Keresztes háború és dzsibád.*

Az iszlám és a keresztény világ. **Corvina, Budapest; 239-257. old.**

Rubin, Barry (2002): *The Real Roots of Arab Anti-Americanism Foreign Affairs,*

November/December, 73-85. old.

Talal, Hasszán bin (2002): *Az emberiség válaszút előtt áll.*

In: **Kovács Zsuzsa–Németi Tamás (szerk.),** 103-105. old.

Tálás Péter /szerk./ (2002): *Válaszok a terrorizmusra. Avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig.* **SVKH – Chartapress, Budapest.**

Tibi, Bassam (2003): *Keresztes háború és dzsibád. Az iszlám és a keresztény világ.* **Corvina, Budapest.**